

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ՆՈՐ ՀԱՃԸՆ-Ի ԹԻԻ 1

Ա Ղ Է Տ Ի Ա Շ Խ Ա Ր Ն Ը

Իրական վեպ Ապսողու գիւղէն (Ասանա)

ԵՐԿՈՒ ՔՈՅՐԵՐ

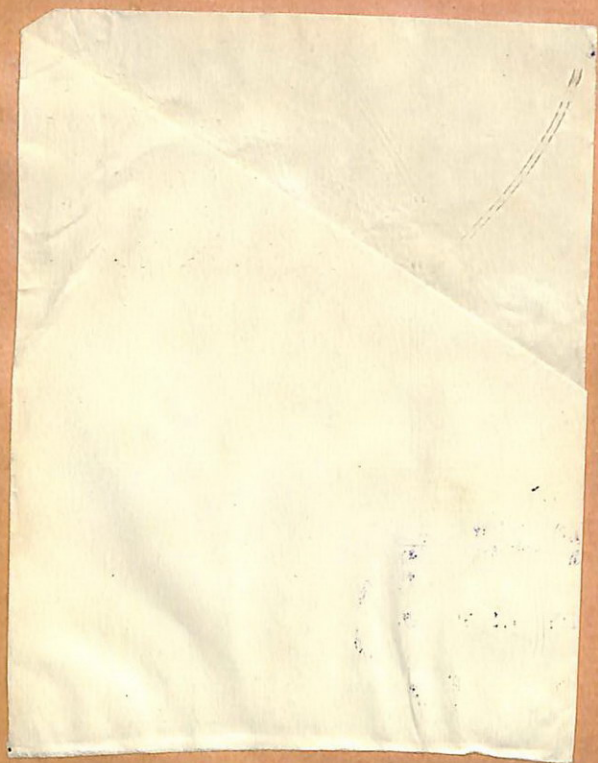
Վ Ա Ր Դ Է Ե Ի Շ Ո Ւ Շ Ա Ն

ԵԼ

ՔԻՊԱՐ ՀԻԻՍԷՅԻՆԻ ՈՐԴԻՔ ՄՈՒՀԱՄՄԷՏ ԵՒ ԻՍՄԱՅԷԼ

Պուէնոս Այրէս
1947

Տպարան "ՍԻՓԱՆ,,

891 99
Ա-48

ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ ՆՈՐ ՀԱՃՐՆ-Ի ԹԻԻ 1

Ա Ղ Է Տ Ի Ա Շ Խ Ա Ր Հ Ը

Իրական վեպ Ապսողու գիւղէն (Ասանա)

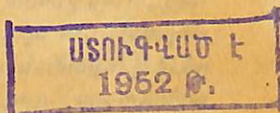
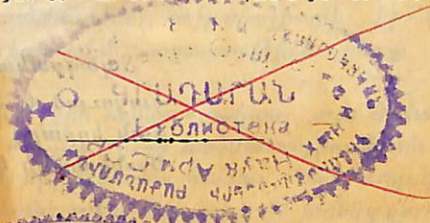

ԵՐԿՈՒ ՔՈՅՐԵՐ

Վ. Ա. ՐԴԷ Ե Ի ՇՈՒՇԱՆ

ԵՆ

ՔԻՊԱՐ ՀԻԻՍԵՅԻՆԻ ՈՐԻԻՔ ՄՈՒՀԱՄՍԵՏ ԵԻ ԻՍՄԱՅԷԼ

Տպարան "ՍԻՖԱՆ",

ՍՊՈՐՏԻՎՈՒԹՅԱՆ

Handwritten signature

1219 8365

A 16829

20

Սոյն վիպակը կը նուիրեմ մօրեղբօրս աղջիկը
Տիկին Ն. Մանկրեանի (Ամերիկա)

ԻՐԻԺ—ՆԱՍ ԱՂԷՏԵԱՆ
(Յ. Չամսարեան)

1909 թուս. Աստուածածնայ
Կիրակի օրը — Գանիրէ

Տպագրական ծախքը հո-
գացուած է Տիարք Գրան-
եան եղբարց եւ Տիար Ն. Մ.
Մանկրեանի կողմէ:

ԱՂԷՏԻ ԱՇԽԱՐՀԸ

(Ա Տ Ա Ն Ա)

Ի՞նչպիսիք ՍԿՍԱԻ 1909-ի ԶԱՐԴԸ

1909 Ապրիլ 1 Զորեքշաբթի օրը Երևանի Ապտիլ-Համիրտէն եւ Սեւանիկի Իթթիհատականներէն եկած զրգուիչ հրամաններով Ատանան իր շրջականներով աղէտի աշխարհ մը դարձաւ:

Սահմանադրական ? Թուրք կառավարութեան այս նոր քաղաքականութեան բուն նպատակն էր ընդհանրօրէն Ատանա նահանգի բոլոր հայերը, այն պատճառաբանութեամբ, որ իբր թէ հայերը անջատողական նպատակով պիտի ապստամբին ու Ատանայի (Կիլիկիա) մէջ անկախութիւն պիտի հռչակեն:

Այս պատրուակով Թուրք ռամիկ ժողովուրդը շուտ մը կը համոզեն: Մինչդեռ իրականութիւնը այն էր որ հայ ժողովուրդը եթէ այդպիսի նպատակ մը ունենար շատոնց ապստամբած կ'ըլլար. անոր նպատակը ոչ թէ անջատուիլ, այլ պայքարիլ էր Թուրք բռնապետութեան դէմ, ազատութիւն ձեռք ձգելու համար:

Թուրքերը չէին ուզեր հասկնալ այս ճշմարտութիւնը: 1908 Յուլիս 10-ին սահմանադրութեան հռչակման լուրը երբ Ատանա հասաւ, հայ ժողովուրդն էր որ ովսանաներով դիմաւորեց ու տօնեց զայն, քանի որ ինքն էր որ զուլումէն դէպի լոյս ու խաղաղութեան կը տենչար, ուրեմն նոր սահմանադրութիւնը պաշտպանելու համար հայ ժողովուրդը պատրաստ էր նոյնիսկ իր կեանքը տալ:

Բոլոր խնճոյքներու մէջ, Կեցցէ՛ ազատութիւնը, հաւասարութիւնը եւ սահմանադրութիւնը Հայոց համար տէրունական աղօթք դարձած էր:

Թուրքը ա՛յնքան անխոհեմ ու կրօնամուլ է որ չկրցաւ մարսել եւ իրեն «Գուրան»ը առանց ուսումնասիրելու, կարծեց եւ կամ կարծել տուին թէ սահմանադրութիւնը արգելք է իրենց «Գուրանը Շէրիֆ»ին:

Սահմանադրութեան հռչակումէն յետոյ յետադիմական շարժումներ սկսան երեւան գալ: Հայերը ջերմ պաշտպան էին սահմանադրութեան եւ համոզուած էին թէ խլրտում մը պատահած պարագային սահմանադրական կառավարութիւնը եւ բանակը անմիջապէս կը միջամտէին ու առաջքը կ'առնէին, չարագործները պատժելով...:

Համիտեան ռէժիմին տակ հայ ժողովուրդը բանիցս աղէտալի օրեր անցուցած էր եւ այդ բռնապետը տապալելու համար Հայաստանի եւ Կիլիկիոյ մէջ քանի մը փորձեր ըրած էր, բայց այժմ կառավարութեան ղեկը որ անցած էր թուրք Մ. եւ Կ. Կոմիտէի ձեռքը եւ յիշեալ կուսակցութիւնը թէեւ վաղուց թուրքիոյ փրկիչները ըլլալու փորձերով թռիլ կը ջանային իրենց ազատագրական խոստումներով եւ իրօք շատ մը միամիտներ ալ համոզուեցան, սակայն հետեզհետէ անոնց ալ գոյնը շուտ երեւան եկաւ, երբ իրենց պետը Ահմէտ Րիզա պէկ անցեալ տարի Փարիզի մէջ հայ ծանօթ խմբագիրի մը յայտարարեց թէ «Թուրքիան լոկ թուրքերուն է»:

Կոմիտէի անդամները դարերէ ի վեր ճշդօրէն հայերը բռնապետութեան դէմ պայքարող ճանձնալով, սկսան զայն կոչել հայրենիքին թշնամի եւ թունաւորել թուրք ամբոխին միտքը:

Ահա Կոմիտէի սխալ քայլը, որով պատճառ եղաւ Կիլիկիոյ աղէտին:

Թուրքիոյ սահմանադրական նոր կառավարութիւնը փոխանակ երկիրը շէնցնելու եւ ժողովուրդը հանդարտեցնելու, ահեղ վէրք մը բացաւ, որուն բուժումը ժամանակի կը կարօտի: Հայը զոհուեցաւ ու սնանկացաւ բայց չստրկացաւ, իսկ Թուրքերու վիճակը բարեկեցիկ եղաւ առժամապէս, որովհետեւ իրենց իսկ առածը կ'ըսէ թէ. «Տօնական միսով շուն չը գիրնար...»:

Երկիրը այսօր կը տուժէ եւ պիտի տուժէ ալ: Այս անբուժելի վէրքը, ո՞վ գիտէ որքան ժամանակի կարօտ է: Կոմիտէն Թուրք ժողովուրդին սորվեցուց աւագակութիւն եւ մարդասպանութիւն, եւ այդ մարդասպանութեան երեսէն չմտածեց թէ օր պիտի գայ որ եղբայրասպանութեան պիտի առաջնորդէ տգէտ ժողովուրդը, պարտահանաչութենէ հեռացնելով զայն: Անոնք ճիւղներ եւ վայրենիներ եղան, ժամանակը ի՞նչ կ'ըսպասէր, ի՞նչ կը պահանջէր, ափսո՛ս հակառակը գործեց Կոմիտէն:

Տգէտ ժողովուրդը անգիտակցաբար հաւատաց անոր խօսքերուն, բայց քիչ վերջը մեղքցաւ եւ անիծեց զանոնք, երբ յիշեց հայ ժողովուրդի դարերէ ի վեր ունեցած հաւատարիմ եւ բարի դրացնութիւնը, յիշեց նամանաւանդ որ հայ ժողովուրդը միշտ նիւթապէս թէ բարոյապէս օգնած էր, իրեն պաշտպան եղած էր եւ վստահած էր իր ինչքերը եւ նոյն իսկ պատիւը եւ բնաւ հայ ժողովուրդը մինչեւ ցարդ խարդախ չէր եղած եւ պիտի չլինէր յաւիտեան: Սակայն Թուրքիոյ հակառակը յանձնուած էր Կոմիտէի ձեռքը: Պարզեցինք անոնց բուն նպատակը, որ է, ջնջել հայ ազգը

եւ համայն քրիստոնէութիւնը, չարչարել, թալանել եւ վերջապէս աչք բանալ չտալ: Անոնք լաւ գիտէին Ատանա նահանգի հայերուն բարեկեցիկ վիճակն ու դիրքը, հետեւաբար, ծրագիրնին ի գործ դրին խել մը ճիւղներու ձեռքով. որոնք են.— Կուսակալ ձէվատ, Իհսան Ֆիքրի, Դոմիսէր Զօր Ալի, Պաղտատի Ապտիւլ Գաւիթ, Կէրկէրլի Ալի, Պօսնալը Սալիհ, Վանլը Ահմէտ, Համալը Մէհմէտ, Ահմէտ եւ շատ մը ուրիշներ:

Այս անխիղճները վաղուց ի վեր կեղեքելով խեղճ իսլամ եւ ոչ-իսլամ ժողովուրդը հարստութեան եւ կալուածներու տէր դարձած էին, իրենց դիրքն ու հարստութիւնը չկորսնցնելու համար, հարկ էր նախ հայ արթուն ժողովուրդը փճացնել, ինչ որ Կոմիտէին նըպատակն ալ նոյնը եղած էր:

Թուրք ժողովուրդը գրգռելու եւ համոզելու համար հերիք էր որ ըսէին. «Կեաւորները պէյլիկ կ'ուզեն, քիչ օրէն իսլամութիւնը պիտի փճանայ եւ մենք, իսլամներս, հայերուն ձեռքը պիտի մնանք. ջարդելու, թալանելու ենք»: Ահա այս խօսքերը եղան աղէտին բուն պատճառը: Հանդիպած ենք շատ մը ժէօն թուրքերու, որոնք աղէտին պատճառը հայերուն կը վերագրեն, տեղեակ չըլլալով Կոմիտէի թաքուն ծրագրին:

Ըստ երեւոյթին Թուրքիոյ վիճակը շատ կ'նճուրտէ: Սահմամադրութիւնը լոկ անուենով գոյութիւն ունի. —անօթի ըլլալ, կուշտ եմ ըսել— իմաստով:

Նոր Թուրքիա հաստատող Կոմիտէն եթէ երբեք մոլթ բողի տակէն չիոխէ իր ընթացքը, բոլոր Թուրքիոյ ժողովուրդին վիճակը անխուսափելիօրէն թըշուառութեանց պիտի ենթարկուի: Իրօք, ներկայիս հայ ժողովուրդը տուժեց եւ պիտի տուժէ ալ. բայց օր պիտի գայ որ այս տեսակ աղէտներ կրկին ու

կրկին տեղի պիտի ունենան, եւ մենք, բոլոր օսման-
ցիներս լաց ու կոծի պիտի ենթարկուինք, սակայն ի՞նչ
կ'արժէ զղջումը:

Երկրին ապագայի պատասխանատուութիւնը
ստանձնող պետական մարդիք, զայն շէնցնելու եւ
հարստացնելու համար նախ եւ առաջ ըստ Սահմա-
նադրական օրինաց երկրին մէջ հաւասարութիւն ըս-
տեղծելու են, բառին բուն իմաստով, ապա թէ ոչ ու-
րիշ միջոցով կարելի չէ երկիրը բարւոքել:

Երբ այս երազս իրականանայ (թէեւ թուրք հա-
շակէն շատ հեռու է), այն ժամանակ դրախտ մըն է
Թուրքիան, ո՞հ, այն ժամանակ իսլամ եւ ոչ-իսլամ
ժողովուրդը բնաւ պիտի չշեղին իրենց պարտականու-
թիւններէն, կառավարութիւնը պիտի ուժեղանայ, պե-
տական գանձարանը պիտի լեցուի, եւ կայ նաեւ ե-
րանելի հարստութիւն մը, այն է որ մեր արտաքին
թշնամիները, որոնք աչք տնկած են մեր սուրբ հողին,
բնաւ պիտի չկարողանան յարձակում գործել ու բա-
ժան բաժան ընել: Ոչ դժուար եւ ոչ ալ ուշ կը լինի
երկրին ճակատագիրը բուժելու միջոցը: Կոմիտէն երբ
անկեղծօրէն եւ ճշմարտապէս հպատակ կը ճանչնայ
բոլոր բրիտոնեայ տարրը, արդարութիւն եւ հաւա-
սարութիւն կը լինի իրենց պրոպականտը. կրօնամո-
լութիւնը կը վերնայ, ահա այն ատեն երջանկութիւն
կը տիրէ՝ առածի մը ըսածին պէս.— Տանդ մէջ ըն-
տանիքիդ փորը կշտացուր, եթէ կ'ուզես որ հիւրերդ
հանգիստ սեղան նստին:

Աղէտի մասին այսչափ զաղափար մը տալէ վերջ
անցնինք մեր պատմութեան,— ԵՐԿՈՒ ՔՈՅՐԵՐ-ուն:

ԾԱՆՕԹ.— 1915-ի մեծ աղէտը արդէն վերջ տուաւ
այդ բոլոր յոյսերուն եւ հայերը իսպառ հեռացան
Թուրք եաթաղանէն:

ՍՐԱՅԻՐԻՉ

ԱՊՏ ՕՂԼՈՒ ԳԻՒՂԸ

Ապտ օղլու զիւղը Ատանայէն դէպի արեւելք 5 ժամ, Մամեստիայէն (Միսիս) դէպի հարաւ մէկ ժամ հեռաւորութեամբ, Ճիհուն գետի եզերքը հին գիւղ մըն է։ Հարիւր տուն հայ ընտանիք եւ քսանի չափ ալ թուրք բնակիչ ունի։ Ընդարձակ եւ պտղաբեր հող, ջերմեռանդ ժողովուրդ, ունէր փոքրիկ եկեղեցի մը որ կը հովուէր քահանայի մը կողմէ։ Ունէր վարժարան մը, որ զարգացեալ ուսուցչի մը շնորհիւ մեծ համբաւ հանած էր։ Յիշեալ զիւղը շէնցած, հարստացած եւ հողագործութեամբ այնքան առաջ գացած էր, որ Ատանայ նահանգին մէջ նմանը չկար, թէեւ Զէյթունի դէպքին թալանուած էր, սակայն, վերջին քանի մը տարիներու ընթացքին նախկին վիճակը վերստացած եւ անցած էր։

Հոս յիշենք քանի մը աղաներու անունները, որոնք պարծանքն էին գիւղին, եւ պատիւ հայ երկրագործներուն։ Այնահեան Պետրոս եւ Յակոբ, Պաղտատլեան Կարապետ, մըխթար Փանոս եւ որդիքը՝ Գէորգ եւ Մարտո։ Այնահեան եղբարք զիւղին հին եւ ամենամեծ աղաները՝ հինգ վեց տղաներ, հարսեր եւ թոռներ ունէին, պարիսպաւոր ագարակ, ճաշակաւոր տոռներ եւ հազարներով արտավար հողեր։ Այս աղաներուն ամէն մէկուն ագարակին մէջ 20—25 ծառաներ կային, հիանալի հարստութեան տէր ըլլալով, կովեր, եզներ, գոմէշներ, կառքեր, ձիեր եւլն. ամէնը կատարեալ էր։ Ծառաները երեկոյեան արօրը իրենց ուսին, ամէնքն ալ հայ, քշելով իրենց եզները, կուգան։ Անոնք ընդհանրապէս իարբերդցի, Բալուցի, Տիգրանակերտցի, Զէյթունցի եւ Կապանցի, լեռնցի մարդիկ, ջերմեռանդ

հայորդիներ՝ գործերնին կարգի դնելէ վերջ, կ'աճապարեն Ս. Եկեղեցի իրենց աղաներն ալ միասին: Եթէ երբեք ճամբան հանդիպին ճահիլներու կը յանդիմանն ու կը խրատեն որ անոնք ալ եկեղեցի - երթան: Հիւրասէր գիւղացիք ճամբան, փողոցը, հոս հոն կը նային եթէ դարիպներ կ'ան ինչ ազգի ալ պատկանին առանց խտրութեան կը տանին տուն հիւրասիրելու համար: Տօն օրերը, պահքի օրերը կը պահեն, մանաւանդ Ս. Ծնունդի եւ Ս. Զատիկի օրերը կ'անցընեն նահապետական դրութեամբ: Ամէն տանուտէր այդ օրերը սեղանը մէջտեղէն չէր վերցընէր, բոլոր եկող գացողները ուրախութեամբ կը նստին կ'ուտեն ու կը խմեն. ինչ երջանկութիւն, ինչ նահապետական սիրտն սովորութիւն:

Այս գիւղին մէջ Բիպար Հիւսէին անունով մարդ մը կար որ ունէր երկու տղաներ, Մուհամմէտ եւ Իսմայէլ: Գիւղին ջոջերը այս եւ Մօլլա Մէհմէտ հօճան էին: Ասկէ մի քանի տարի առաջ (Պահրի փաշայի օրով) Իսմայիլ քանի մը թուրք ընկերներով, հայ կին մը գիւղին մէջէն բռնի փախցուցեր էին: Գիւղացի հայեր միանալով բողոքեցին կառավարութեան: Ծիւաղ Իսմայիլ եւ ընկերները մեծ գումարներ վատնելէն յետոյ, երեքական տարի ալ բանտարկութիւն կրեցին: Ահա այս խնդիրն էր որ Բիպար Հիւսէին եւ որդիք մեծ քէն պահելով, գիւղացիներէն վրէժ լուծելու առիթի կ'սպասէին: Առիթ մը, որ միլիոններ ծախսելով կարելի չէր ձեռք բերել: Հետեւաբար, բոլոր այդ մարդերը ջարդեցին, մանչերով մէկտեղ, պատիւներ բռնաբարեցին, թալանեցին եւ բոլոր շէնքերը այրեցին, վերջապէս Ապտ օղլու գիւղը աւերակի վերածեցին:

Սուլթան Համիտի եւ Կոմիտէի հրամանները Ապ-
րիլ 1-ին կամ աւելի ճիշդը անկից առաջ տրուած էր,
բոլոր գիւղերուն, նամանաւանդ Ապտ օղլուի ճիւղա-
ներուն, որով.—

Հսկայ ծառեր կէս այրուած կէս կանանչ
Բուերը բոյն փնտռելու կը թռին դէպ յառաջ,
Մուլը կոխեց, տխուր է բնութիւնը
Բուերն ալ կ'ողբան իրենց ծագուկները:

ԳԻՒՂԻՆ ԶԱՐԴԸ

Չորեքշաբթի օրը, Ս. Զատիկը վերջացած ըլլա-
լուք. ամէն մարդ պէտք էր գործին գլուխը անցնէր,
շատեր սկսած, եւ կամ պիտի սկսէին բամպակի հուն-
տերը ցանել: Գիւղին ամէն կողմի կանանչութիւնը ա-
ռաւօտեան ցօղի միջոցով արեւի ճառագայթներուն
տակ կը փայլէր: Աղաներէն ոմանք իրենց տուներու
բարձր տանիքը ելած, կը դիտէին այդ տարուան նը-
մանը չտեսնուած արտերուն: Ոմանք քաղաքի պազա-
րէն նոր դարձած էին, կիներ, աղջիկներ ու պատանի-
ներ իրենց տօնական զգեստները փոխած՝ աշխատան-
քի սկսելու վրայ էին: Հալալ աշխատանքի ժամերը
հնչած էին այլեւս:

Դժբախտաբար ժամը 8—9-ին ջարդի մասնա-
ւոր հրամանները հասեր էին, բայց հայ գիւղացին
դեռ անտեղեկ էր այս սահմուկեցուցիչ լուրէն:

Գիւղացիները երբ տեսան երկու ճիւղալ եղբայր-
ները ոտից—գլուխ գինուած, եւ թուրը գիւղացիներ-
ուն զոյնը փոխուած, գիւղին մէջ վախի նշաններ
ծայր տալ սկաւ: Հողագործ դասակարգը աճապարա-
նօք գիւղ կը դիմէր, թուրը անցորդներ կ'անարգեն, կը

հայհոյին եւ Ատանայի ջարդին մասին կը պատմեն: Քիպար Հիւսէին՝ 75—80 տարեկան ծեր ճիւղը տանը սանդուխին գլուխը նստած, փռուր կուտար Մուհամմէտին որ զինքը ողջ պահեց Զէյթունի դէպքէն, կըրկին կեալուրներ ջարդելու համար: 8—10 տարեկան թուրք տղաներ գիւղին մէջ ման կուզան ջարդի լուրը աւետելով: Հայերը շուարած, ահ ու սարսափի մատնուած էին: Խուժանը սկսաւ երեւնալ, բոլորն ալ զինուած մօտիններով: Ոմանք հետիոտն, ոմանք ձիաւոր իսկ ոմանք ալ ուղտերով ու կառքերով: Պէօյիւք եւ Քիւլիւք գաւիռը զիւղերէն, Հէրէքլիէն, Քիւրքճիէն եւ Կէմի-սիւրէնէն, հազարներով պաշարեցին գիւղը:

Այդ միջոցին Մուհամմէտ եւ Իսմայիլ հայ մեծ աղաներուն կ'ըսէին. «Դրացիներ, մի՛ վախնաք, մենք մեր աղայութիւնը այսօր ցոյց պիտի տանք. ձեր վերայ եկող այս գիւղացիները նախ մեզի սպաննելու են եւ ապա ձեզ. զանոնք չը գրգռելու համար, յանձնեցէք ձեր մօտ գտնուած զէնքերը եւ ուրիշ բանի մի խառնուիք, մենք զանոնք բոլորն ալ կը վռնտենք»:

Թէեւ պատահամբ գիւղը գտնուող քանի մը լեռնցիք — Հաճընէն, Շար գիւղէն եւ ուրիշ տեղերէն հայեր, խուժանին երեւոյթէն դատելով՝ աղաներուն մօտեցան եւ աղաչեցին որ զէնքերը չը յանձնեն, ըսին — «Ասոնք մեզի պիտի կոտորեն եւ ապա ձեր բոլոր ունեցածը պիտի թալանեն, պէտք է ինքնապաշտպանութեան դ'մենք, զէնքերով դիմադրենք, կոռիկը ու արիաքար մեռնինք»: Ի զուր անցաւ անոնց աղաչանքը: Պաղտատլեան Կարապետ աղան միջամտեց զէնքերը յանձնելու համար, եւ երբ առանց դիմադրութեան զէնքերը յանձնուեցան, Մուհամմէտի եւ Իսմայիլի ուրախութիւնը չափ չունէր:

Իսմայիլ, առերես հայերուն սիրտ կուտար. «Դր-
րացիներ, ապահով եղէ՛ք, մանք ձեզ պիտի պաշտպա-
նենք: Ահա Մամեստիա կ'երթամ Միւտիւր էֆէնտիէն
օգնութիւն խնդրելու համար»: Մինչդեռ Իսմայիլի նը-
պատակն էր Միսիս երթալ հասկնալու համար, թէ Ա-
տանայի մէջ ի՞նչ տանջաքններով կը կոտորեն Հայերը:

Մէկ երկու ժամէն Իսմայիլ վերադարձաւ, ու
ջարդը սկսաւ աննկարագրելի կերպով: Խեղճ հայերը
կուլան ու կ'աղաչեն, բոլոր ունեցածնին տալ կը խոս-
տանան, բայց ի գուր: Արդէն ինչ որ ունէին հայերը,
պիտի տիրանային անոնց: Իրենց պարտականութիւնն
էր կատարել այն հրամանը, որ պաշտօնապէս տըր-
ուած էր Ատանայէն, անգութ ձէվատի կողմէ:

Խուժանը Մուհամմէտի տօն կը կատարէր կար-
ծես, ուրախ զուարթ: Կառավարութիւնէն վախ չկայ,
Մարգարէէն ամօնալ չկայ: Մօլլա Մուհամմէտի կողմէ
աղօթք մը խօսուեցաւ «Փէյղամպէրէ սէլալէթ» ըսե-
լով, ամէն կողմէ գոռում գոչումը բարձրացաւ: Հա-
զարաւոր գնդակներու վզվզալով անցնիլը եւ հայերու
գետին իյնալը, աղաները բոլորովին յուսալքեց: Գանի
մը գիւղացիք զէն ի ձեռին ապաստանելով Այնաճնա-
ն.նց չիֆթլիկը, բարձրածայն կ'աղաղակէին. «Աղա-
ներ, խելքի եկա՞ք հիմա. ո՞ւր է, ձեր Մուհամմէտ եւ
Իսմայիլ աղաները պիտի պաշտպանէին ձեզ, մինչդեռ
անոնք են որ խուժանը կ'առաջնորդեն, թոյլ տուէք
սա երկու զազանները սատկեցնենք եւ ապա մեռնինք»:

Լեռնցիներու աղաչանքը օգուտ չունեցաւ. աղա-
ները յանդիմանելով զանոնք, ըսին թէ. «Եթէ անոնք
զարնուին, գիւղին կործանման պատճառ կ'ըլլաք»:

Ո՛հ, ի՞նչ սրտահմլիկ տեսարան. գիւղի ժողովուր-
դին կէսը սպանուած է, ամէն տուններէ աղէկտոր-

ծայններ կը խուլին: Լեռնցիք՝ այլեւս յոյսերնին իրենց գէնքերուն վրայ դնելով սկսան կռուիլ, ինկան քանի մը տասնեակ ճիւղեր, «ակայն խուժանը մօտեցած էր եւ փամփուշտնին հատած: Վերջին ճգնաժամին երբ տեսան թէ բակի դուռը կը կոտրեն, անիծեցին բոլոր տխմար աղաները, գոչելով.— «Արժանի էք մահուան, բայց մենք ալ ձեր յիմարութեան զոհ պիտի երթանք»: Այսպէս եղած է շարունակ ամէն կռիւներու ընթացքին, մեր ժողովուրդը տգիտաբար զոհ եղած խուժանին, յեղափոխութենէ հեռու, օրօրոցէն վախով մեծցած ժողովուրդէ մը ասկէ աւելի բան սպասել յիմարութիւն է: Ինքնապաշտպանութիւնը զարմանալի հրաշքներ գործած է ամէն պարագայի տակ, բայց չեմ գիտեր թէ մեր ժողովուրդը ե՞րբ պիտի ունենայ գիտակցութիւնը այս սրբազան պարտականութեան:

Այնահեանենց չիֆթլիկը արեան լիճ դարձաւ կէս ժամուան ընթացքին, այր մարդ չմնաց, ոմանք հոգեվարք, ոմանք ալ բոլորովին խոր քունի մէջ, ոմանց գլուխը կտրուած, ոմանք մորթուած ու յօշոտուած իսկ ոմանք ալ Բրիտոտոսի պէս խաչուած, ոմանց ալ մարմինները կտոր կտոր ընելով մսավաճառանոցի պէս գամերէն կախուած, վերջապէս անլուր չարչարանքներ ի գործ դրին, որ մինչեւ օրս որ եւ է ազգի պատմութեան մէջ նմանը չէ յիշուած:

Կիւնի, հարսեր եւ ճիւղան աղջիկներ աղի լիճի արցունքներով կուլան ու կ'աղաղակեն, բայց որո՞ւ հոգն է: Խեղճերը չեն գիտեր թէ քիչ մը վերջը իրենք ալ այդ ճիւղներու հարէմները պիտի լեցնեն:

Իսմայիլը Պաղտաալեան Կարապետ աղայի քանի մը հազար ոսկիները զրպանեց մարգարէի վրայ երդում պատառ ըլլալով թէ, 18 եւ 24 տարեկան երկու

որդիններուն կեանքը պիտի խնայէ, սակայն ոսկիները առնելէ յետոյ Կարապետ աղան սանդուխին տակը անխիղճօրէն գնդակահարեց:

Երկինքը ամպամած, կարծես բնութիւնն ալ կուլար, գիւղը կ'այրէր, ամէն կողմ հուր ու բոցի մէջ էր, խեղճ կիներ եւ մանկիկներ, մերկ ու բոկոտն հոս հոն օգնութիւն կը փնտռէին. — Օգնութիւն ոչ եկեսցէ ի Տեառնէ.—

Այնահեան Յակոբ աղան, այդ նահապետական տիպար բարի մարդը, ագարակին բակը արեան ճապաղիքներուն մէջ կը լողայ: Իր մտերիմ բարեկամը, շարունակ իրեն բարիքները վայելով եւ հացը ուտող Մօլլա Մէհմէտն էր որ սպաննեց զինքը անամօթաբար եւ անաստուածօրէն ու զոհի գրպանէն բթախոտի տուփը առնելով գնաց Քիպար Հիւսէինի տունը՝ որ սանդուխին գլուխը ոտքը ոտքին վրայ նոտած իր երկար համբիշը կը քաշէր:

— Բարի եկար Հօճաս, միթէ վիրաւորուեցա՞ր որ ձեռքդ արիւն եղած է:

— Ո՛հ, ըսաւ Հօճան: Ահպապիդ բթախոտի տուփը բերի, ա՛ռ, աղա:

— Տուր քաշեմ քթիս. անշուշտ սատկեցուցիր այդ խընզըրը, ըսաւ Քիպար Հիւսէին:

— Հէյ, հէյ, ըսաւ Հօճան, բոլոր կեաւորները սատկեցան, մանչերն իսկ սպաննեցինք, մնացին գեղեցիկ աղջիկներն ու հարսերը:

— Է՛հ, ուրեմն սէվապ է. Հօճա, չ'ես գիտեր մեր գիրքին պատուէրը, բաժնեցէք զանոնք ալ: Մերերը ճիհուն գետը նետեցէք. քեզ տեսնեմ հօճաս, ամէն ինչ կարգադրէ, գիտեմ որ դուն այս մասին ճարպիկ ես, բայց ես աւելի փորձառու եմ. ուստի՝

ասկէ վերջ գիւղին մէջ կեաւորութեան չեմ, բոլոր հողերը մեզի մնաց, ուզածնուս պէս կը ցանենք ու կը քաղենք: Խոտժանը բոլոր տունները կողոպտած ու թանկագին առարկաները ուղտերով, ձիերով եւ կառքերով կը բշէր իրեն գիւղերը: Տխուր էր տեսարանը: Սրիկաներու խումբ մը սկսաւ հարսերն ու աղջիկները բռնի տանիլ: Ամէն կողմ լաց ու կոծ, բայց ո՞վ մօտիկ կ'ընէ: —Վրէժը ապագայ հայ սերունդին կը թողում:

Մուհամմէտ եւ Իսմայէլ վերջին վայրկեանին չեն տեսնուիր, անոնք գիւղին մէջ կը փնտռեն ՎԱՐԴԷ եւ ՇՈՒՇԱՆ երկու բոյրերը, Պետօ էմմիին աղջիկները: Խեղճ Պետոն արդէն սպաննուած էր, նոյնպէս կինը Աննան: Իրենց տունը (խուղը) շատ պզտիկ էր, աղքատ ընտանիք մը, որ չարաչար աշխատանքով ձեռք կը բերէր իր ապրուստը: Երկու բոյրերը շատ գեղեցիկ էին: Մուհամմէտ եւ Իսմայիլ վաղուց այդ հրեշտակներն աչք տնկած էին. ուստի առիթը չփախցնելու համար գիւղին մէջ զանոնք փնտռելու ելած էին: Սակայն, Վարդէ եւ Շուշան իրենց ծնողաց, նամանաւանդ գիւղին կոտորածը տեսնելով, իրենց աւերակ օհախը թողած ու հեռացած էին գիւղէն կէս ժամ հեռու եւ Մխտար Փանոսի գարիի արտին մէջ պահելու տած՝ ապաւինելով Աստուծոյ որ գիրենք պիտի փրկէ խոտժանի նամանաւանդ Իսմայիլի եւ Մուհամմէտի ձեռքէն: Մութը կոխեց, ամէն կողմէ պաղ հով մը կը փչէր. իրենցմէ քիչ մը հեռու փոքրիկ լճի մը մէջի գորտերու կրկնոցը կարծես աղէտին հոգեհանգիստը կը կատարէր: Երկու ժամէ ի վեր անօթի ու ծարաւ էին, բոկոտն, ոչ ծածկոց եւ ոչ ալ ուրիշ բան ունէին, միայն պահապան հրեշտակը որ կարծես իրենց մօտիկը

նստած սիրտ կուտար: Կուլային. այդ օրերը շատ ցուրտ ըլլալով, կը մրսէին, կտոր մը չոր հաց իսկ չունէին որ իրենց կրծող ստամոքսին գոհացում տային: Կը մտածէին թէ ի՞նչ պիտի ըլլար իրենց վիճակը: Վճռեցին փախչիլ դէպի քաղաք, սակայն լսած էին թէ քաղաքն ալ կործանուած էր: Զիրար համբուրելով ուխտեցին, թէ աշխատելու են իրենք զիրենք ազատել, հակառակ պարագային մեռնիլ պատիւով:

Խոր մտածումներու մէջ ընկղմած էին, երբ յանկարծ լսեցին քանի մը ծիաւորներու ոտքի ծայները: Սկսան դողալ. Վարդէ, տարիքով մեծը, խրախուսեց Շուշանը որ չվախնայ, յիշեցուց թէ Աստուած ողորմած է եւ բարեգութ, անկեալ թշուառներու պաշտպանն է Ան: Վարդէ միշտ կը քաջալիւրէր Շուշանը եւ սիրտ կուտար, ըսելով. «Չարժինք, անոնք մեզի չեն տեսներ, պահապան հրեշտակը պիտի արգիլէ անոնք որ մեր վրայ գան»: Քանի մը վայրկեան վերջ ծիաւորները հեռացան, որոնց մէջ էին նաեւ Մուհամմէտն ու Իսմայիլը, որոնք քանի մը ընկերներով փնտռելու ելած էին երկու բոյրերը:

Առաւօտեան արշալոյսը կը ծագէր, Վարդէ եւ Շուշան իրար գրկած անուշ բուռն մը կը քաշէին: Միայն ծիծեռնակներն էին որ աստ անդ կ'երգէին եւ իրենց ծագուկները կը փնտռէին: Գիւղական տուներու երդիքներուն տակ ծիծեռնակները բոյն կը շինէին եւ գիւղացիք սովորութիւն ըրած էին խնամքով պահել զանոնք եւ բոյներու չդաչիլ: Տուներու այրելուն հետեւանքով անոնք ալ թափառական դարձած էին:

Երբ արթնցան, ցոյղ թրջած էր զիրենք, երեսնին խաչակնքեցին, տեսան որ գիւղի աւերակները դեռ իրենցմէ հեռու չէին եւ բոցն ու մուխը ոլոր մոլոր կը

բարձրանար երկինք: Կ'աղաչէին, կը խնդրէին Տիրոջ-
մէ որ օգնութեան հասնի իրենց, որպէսզի ապահով
գիւղ երթան ու ծնողքնին իրենց ձեռքով յանձնեն
ցուրտ գերեզմանին: Ինչ քաղցր եւ վեհ սէր: Մինչդեռ
թէ իրենց ծնողաց եւ թէ բոլոր գիւղացիներուն գերեզ-
մանը ձիհուն գետը եղած էր:

Անօթութիւն կ'զգային, բայց ինչ օգուտ, զարիի
խակ հատիկներէն զատ ուրիշ ոչինչ կար: Արեգակը
ծագեց եւ բարձրացաւ, տեղերնէն շարժիլը անխոհե-
մութիւն էր, սկսան մտածել:

Ահա Իսմայիլն է որ ծի հեծած արտերուն մէջ
ման կուգայ: Մէկ արտ հեռաւորութեան վրայ եղող
գիւղացիի մը բարձրածայն կը կանչէ. «Հասօ, Հասօ,
Պետօնըն գըզլարը կէօրտի՞ւն մի: Գիշերը մինչեւ լոյս
փնտռեցինք, բայց չկրցանք ձեռք անցընել, ի՞նչ եղան,
Հասօ, չըլլայ որ ուրիշներ տարած ըլլան»: Ո՛ր, ըսաւ
Հասօն, Լս գիւղին մէջ ականատես եղայ, անոնք որ
կը տարուէին՝ անոնց մէջ չկային: Իսմայիլի գոյնը
փոխուեցաւ, կարծես թէ շանթահարուած ըլլար. մի
քիչ մտածելէն վերջ, ըսաւ. «Հասօ, հայտէ շու էքին-
լէրին իչինի կէզէլիմ»:

Երկու քոյրերը քարացած՝ իրարու հետ անգամ
չէին կրնար խօսիլ: Թուրքերը վար վեր քաշելով մօտե-
ցած էին, խեղճ աղջիկները փախչելէն զատ ուրիշ մի-
ջոց չունէին: Իսմայիլ կը պոռար. «Գըզլար, գաջմայըն,
հանընդա գըյարըմ, — յանձնուեցէք ինձ, եւ ասկէ վերջ
թշուառութենէ պիտի ազատիք, երջանիկ կեանք մը
պիտի վայելէք երկուքդ ալ: Երկու եղբայրներս շա-
տոնց է որ կը մտածէինք ձեզ մեր հարէմը տանելու,
կեցէ՛ք, եթէ ոչ՝ գնդակի գոհ կ'երթաք: Երկու քոյրեր
բոտածներուն բնաւ ականջ չէին կախիր, կը վազէին

16899
A-1

8365

1219

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ՀԱՅԿԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ
ԳՐԱԴԱՐԱՆ

ու կը վազէին: Իսմայիլ բանի մը գնդակներ արծակեց, բայց անոնք գնդակներուն կը պատասխանէին. «մենք հայ ենք եւ հայ պիտի մեռնինք, մենք հարէմ չենք կրնար մտնել: Մեր գիւղը փճացաւ, մեր ծնողները մեռան, մենք ալ մեռնելու պատրաստ ենք»: Իսմայիլ աւելի կատղած, արագ վազեցուց իր ձին եւ հասաւ հալածանքներուն: Երկու քոյրերը սարսափահար մնացին անգութին առաջ: Այդ միջոցին Մուհամմէտ գիւղէն տեսաւ թէ իր եղբայրը ձին արագ կը քշէր, եւ կարծեց որ արտերուն մէջ ապաստանողներ կան, պոռալով սկսաւ մօտենալ. «Վուրըն հա, չէվիրին հա, էքինլէրտէ կեափուր վար»: Սակայն երբ այդ գազանն ալ հասկցաւ որ երկու քոյրերն էին, «Ալլահ, Ալլահ, պու նէ իգլալ, մինչեւ առաւօտ ձեզի փնտռեցինք ու չգտանք, դուք մեզի պիտի ըլլաք, անհոգ եղէք ու մի՛ վախնար»: Պատասխան չկար: Երկու քոյրեր քարացած մնացած էին: Իսմայիլ ձիէն վար իջաւ ու մօտենալ սկսաւ: Եւ ահա հրաշք մըն է որ տեղի ունեցաւ: Զին Իսմայիլի ձեռքէն փախաւ, երկու եղբայրներ եւ Հասոն ձիուն ետեւէն կը վազէն բռնելու համար: Այդ պահուն Վարդէ ըսաւ Շուշանին. «Տե՛ս, սիրելի քոյրս, այս գործին մէջ Աստուծոյ մատը կայ, առիթէն օգտուինք, փախչինք մինչեւ վերջ. կամ կ'ազատինք եւ կամ պատիւով կը մեռնինք»:

Զին բաւական հեռացաւ, գազաններն ալ ետեւէն, իսկ երկու քոյրերը նորէն սկսան փախչիլ դէպի ձիհուն գետի եզերքը: Դիւղացիք հեռուէն դիտելով հակըցան թէ Պետոյի աղջիկներն են, իրենք ալ սկսան վազել իրենց աղաներուն զոհացում տալու համար: Նախ, ամէնքը միասին գացին աղային ձիուն փախած կողմը ու բռնեցին: Իսմայիլ հեծաւ ձին եւ ամէնքը

միասին կատղած շուներու պէս սկսան վազել, բռնելու հոմար անգօր երկու որսերը այնպիսի ճիրաններով որ այլեւս ազատումի յոյս չկար:

Վարդէ եւ Շուշան մօտեցած էին գետի եզերքին, ու կը տեսնէին գազաններուն դէպի իրենց գալը: Վարդէ ըսաւ իր քրոջ. «Սիրելի ու ազնիւ քոյրս, այս գազանները մեր ծնողքը մեռցուցին, գիւղի բոլոր հայերը փնացուցին, շատերու պատիւը բռնաբարեցին»: Մինչ այս խօսքերը կ'արտասանէր, երկու քոյրեր արդէն գիրկընդխառն սկսան համբուրուիլ, լալ ու ողբալ: Այլեւս ուշ ճամբայ չկար փախչելու:

Վարդէ դարձեալ կրօքին սեղմեց իր քոյրը եւ շարունակեց իր խօսքը. «Քոյր, չե՞ս յիշեր մեր այս գիշերուան ուխտը, արդեօք մահէն կը վախնա՞ս, մահը մէկ է եւ վայրկեանակա՞ն. ահա համբոյրով սէրս կը դրոշմեմ քու վեհ ու անբիծ ճակտին, քիչ յետոյ մեր ծնողաց գիրկը պիտի ըլանք երկինքի մէջ: Աւելի լաւ է ձիհունին յանձնուիլ քան թէ այս գազաններուն: Խօսէ՛, քոյրս, մի՛ վհատիր, վերջին վայրկեանս է, խօսէ՛, որ հանգիստ աւանդեմ հոգիս»:

Շուշան լալագին, փոխադարձաբար համբուրեց իր քոյրը եւ ըսաւ. «Յախտաւոր ենք որ այս շուներու ձեռքը պիտի չմնանք. բայց եթէ ունիմ սրտի ցաւ մը՝ այն ալ մեր աղաներուն անխոհեմութիւնն է որ այս բոլոր չարիքներուն պատճառ եղան, երանի թէ անոնք ալ արիարար կռուէին եւ երբ բոլորովին յուսակտուր ըլլային, այն ատեն ամէնքս միասին վազէինք գետը: Ափսո՞ս անոնք զոհ գացին իրենց յիմարութեան, բայց ուրախ եմ որ մենք օրինակ պիտի ըլլանք ապագայ հայ սերունդին:

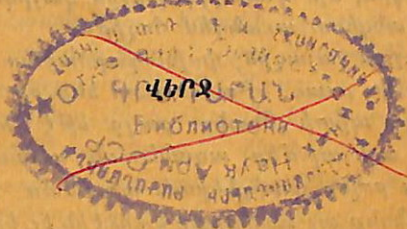
Թերեւս դեռ պիտի շարունակէր իր թանկագին

խօսքերը, բայց խուժանը մօտեցած էր իրենց: Վարդէ դառնալով անոնց կողմը, ըսաւ. «Անգուլթներ, վատեր, պիտի չյանձնուինք ձեզի, դուք մարդակերպ գազաններ էք: Ահա մենք ձիհուռնին կը յանձնուինք, ձեր գործած բոլոր ոճիրները սեւով թող արծառնագրուի ձեր ճակտին, մեր վրէժը կը թողուք ապագայ սերունդին եւ քաղաքակիրթ աշխարհին: Մեր գերեզմանը ձիհուռնը պիտի ըլլայ, կը մեռնինք բայց պիտի ապրինք»: Այս ըսելով ձեռք ձեռքի տուին ու նետուեցան գետը.....

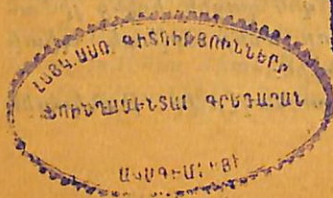
Վայրկեան մը դեռ սեւ մագերնին ջուրին երեսը կը փայլէր, բայց ի վերջոյ անհետացան անդունդին խորը: Հանգիստ իրենց ոսկորներուն:

Ահա այսպէս վերջացաւ Ապտօղլուի աղետը, զոր տանելով 500-ի մօտ անմեղներ: Շատերուն օճախը մարեցաւ. շատեր այս օրս չունին օրինաւոր ժառանգորդներ որ իրենց հողերուն տիրանան:

Մոխրակոյտ մըն է Ապտօղլուն:

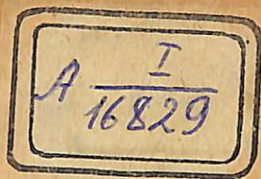
ԵՆԻԿՎԱՄ Է 1971 Ք.

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0058758

ԳԻՆ 0,50 ՍԷՆԹ